DESPRE EFECTUL „TUNEL” ȘI SEMIOLOGIA TRANZIȚIEI

Galina ANIȚOI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Rezumat. *Tranziția nu se definește doar prin schimbările benefice așteptate de o societate întreagă. Deși considerată factor obiectiv de progres, necesar și iminent, care se înscrie în natura firească a lucrurilor, ea implică și numeroase piedici și dificultăți care afectează viața oamenilor. Prin costurile sociale, de cele mai multe ori inevitabile, pe care le solicită, fenomenul tranziției generează haos, incertitudine și suferințe, dezvoltând o adevărată simptomatologie.*

În articolul de față sunt puse în discuție așa-numitele „efecte adverse” („simptome” (Piotr Sztompca) ale perioadei de tranziție și impactul lor asupra mentalităților, percepțiilor și comportamentelor umane. De asemenea, sunt analizate, la nivel de personaj, reprezentările literare ale acestor repercusiuni.

Cuvinte-cheie: *Tranziție, efecte secundare, costuri sociale, simptomatică, caracter artistic.*

Abstract. *The transition is not just defined by beneficial changes expected by an entire society. Although considered an objective factor of progress, necessary and imminent, which is part of the natural nature of things, it also involves many obstacles and difficulties that affect people's lives. Through the social costs, often inevitable, that they require, the phenomenon of transition generates chaos, uncertainty and suffering, developing a true symptomatology. This article discusses the so-called “adverse effects” (“symptoms” (Piotr Sztompca) of the transition period and their impact on human mentalities, perceptions and behaviours. Also, the literary representations of these repercussions are analyzed at character level.*

Keywords: *Transition, side effects, social costs, symptomatic, artistic character.*

În romanul *Raiul găinilor*, semnat de Dan Lungu, unul dintre personaje – nea Mitu – numește tranziția „tunelul luuuung de ți se acrește” (Lungu, 2007, p. 85). Aceasta este, așa cum am afirmat și în altă parte, cea mai sugestivă metaforă pentru un fenomen social complex, multidimensional și contradictoriu cum este cel al tranziției postcomuniste (Anițoi, 2021, p. 47), indicând asupra dificultăților și derapajelor unei etape istorice

de cotitură și redefinire a societății. Realitatea a demonstrat că perioada de tranziție nu se definește doar prin schimbările benefice așteptate de o societate întreagă. Deși considerată factor obiectiv de progres, necesar și iminent, care se înscrie în natura firească a lucrurilor, ea este însoțită și de fenomene negative pe care specialiștii în domeniu le numesc „efecte secundare”, „efecte perverse” (L. Vlăsceanu), „costuri sociale” (C. Zamfir, O. Hoffman), „simptome” (P. Sztompka, I. Simuț). Printre acestea pot fi enumerate: pauperizarea, scăderea nivelului de trai, șomajul, inflația, dezorientarea normativă, corupția, migrația, gândirea duplicitară, sindromul *homo sovieticus* și, legat de acesta, nostalgia după vremurile comuniste, conflictele interetnice, discrepanțele sociale, degradarea valorilor, proliferarea mediocrității etc., etc. Devenite obstacole și dificultăți în calea spre instaurarea unui regim cu adevărat democratic care să asigure libertatea și prosperitatea tuturor membrilor societății, aceste aspecte indezirabile ale procesului tranzițional au afectat considerabil viața oamenilor, generând haos, incertitudine și neîncredere în instituțiile statului și în valorile democrației.

E de menționat în mod special faptul că tranziția spre beneficiile capitaliste a fost discreditată în cea mai mare parte anume de cei care au promovat-o și gestionat-o, căci „inconsecvențele în promovarea acesteia (a tranziției – *n. n.*) duc la efecte negative mai mari și mai numeroase decât o urmărire consecventă și bine concepută” (Hoffman, 2000, p. 34). Politicul defectuos și proliferarea corupției în mediul elitelor ajunse la putere au determinat întârzierea, tergiversarea sau chiar stagnarea reformelor la nivel politic, social, economic, reforme atât de necesare unei societăți neașezate, aflată în plin proces de primenire.

Din această cauză, tranziția postcomunistă spre un regim democratic, care a fost întâmpinată din momentul ei inițial cu mult entuziasm și de care oamenii, în absoluta lor majoritate, și-au legat speranțele într-o îmbunătățire rapidă a nivelului de trai, s-a transformat într-un interval de timp agasant, dominat de crize de tot felul, cumplete dezamăgiri, instabilitate, dezechilibre, frustrări, tensiuni, nevroze, dezvoltând, cu o expresie a lui Ion Simuț, „o adevărată simptomatologie” (Simuț, 1996, p. 7). După entuziasmul de la începutul tranziției posttotalitare, însoțit de un orizont de așteptare foarte mare, „încărcat de promisiuni și, mai ales, poluat de utopii de tot felul” (Capcelea, 2012, p. 9), a urmat etapa marilor, în egală măsură, deziluzii. Tranziția spre un regim democratic și o economie liberă, de piață s-a dovedit a fi un proces anevoios, cu multe riscuri și, așa cum am menționat deja, cu multe costuri sociale. Un adevăr de netăgăduit e faptul pe care-l consemnează judicios și cercetătorul Mihai Șleahțișchi: „(...) euforia despărțirii de totalitarism a fost imediat urmată de pedeapsa unei tranziții care cere pentru început *un pas în*

jos, înainte de a propune cei doi eventuali pași spre lumină” (Șleahțițchi, 2002, p. 371).

Această stare de lucruri regretabilă, dar inevitabilă totuși, de pe urma căreia au avut de suferit masele largi ale populației a generat ceea ce savantul politolog Victor Saca numește efectul „tunel” al tranziției (Saca, 2001, p. 45). Cu alte cuvinte, această perioadă a „promisiunilor, a așteptării și a răbdării sociale” (*ibidem*) este asociată cu un sentiment de aflare într-un tunel, unul lung, întunecos, aparent interminabil. Iar luminița din capătul acestui tunel, adică ieșirea din tranziție, din crizele acesteia, e departe sau chiar nu se vede deloc. Acest fapt de realitate este foarte bine ilustrat în romanul deja pomenit, *Raiul găinilor*, prin gura aceluiași nea Mitu, unul dintre personajele memorabile ale romanului. Ajuns șomer ca mulți alți semeni ai săi după ce fabrica în care activase s-a închis, cum s-a întâmplat cu întreaga industrie a țării după revoluție, acestuia nu rămâne decât să facă haz de necaz pe seama prezentului tranziției care, deocamdată, nu le poate oferi nimic bun: „Ați auzit, bre, vestea aia nasoală? (...) Cea mai nasoală dintre toate: a murit Luminița... (...) aia din capătul tunelului... (...) eu voiam să fac nuntă cu ea. Cea mai tare nuntă din istorie: Fraierul Tranziției cu Luminița din Capătul Tunelului, ce ziceți?” (Lungu, 2007, p. 75). Ironia personajului disimulează, de fapt, drama unei întregi categorii sociale pe care „nebuloasa toxică a tranziției” (Pleșu, 1996, p. 6) i-a lăsat fără un loc de muncă. Speranța că în aceste timpuri tranzitorii spre o viață mai bună „vor ajunge pe noi culmi de progres și civilizație” (Lungu, 2007, p. 76) se spulberă încetul cu încetul, căci reformele atât de mult promise și însemnele unui trai prosper se lasă prea mult așteptate. „Luminița din capătul tunelului a trecut de la faza de felinar la cea de lanternă. Iar astăzi, așa cum v-am anunțat, la cea de lumânare” (Lungu, 2007, p. 84), conchide cu amărăciune personajul lui Dan Lungu.

Această îndelungată orbecăială prin tunelul tranziției în așteptarea schimbărilor și îmbunătățirii condițiilor de viață a determinat o atmosferă generală de disperare în sânul societății, a produs o lume deprimată, dezamăgită, plină de ființe traumatizate. Se creează impresia că efectele negative prevalează asupra beneficiilor tranziției care nu se mai termină.

Tot mai mulți specialiști în materie au început să se aplece, critic, asupra tranziției posttotalitare, în încercarea de a-i înțelege și elucida natura complexă și divergentă. Schimbările sociale care încep să se producă odată cu intrarea într-un proces tranzitoriu de la un regim la altul sunt atât expresia progresului cât și a crizelor care se constată în toate sferele vieții. Potrivit lui Piotr Sztompka, cunoscut sociolog polonez, fenomenele adverse, denumite de el „simptome”, care însoțesc aceste transformări sociale înnoitoare au efecte traumatizante asupra oamenilor

(Cf. Rusu, 2008, p. 162). Această traumă vine dintr-o „atitudine negativă a membrilor unei culturi față de schimbările istorice din societatea lor, pe care le întâmpină cu o reacție de respingere pentru că le consideră (prea) bruște, șocante, radicale și atotcuprinzătoare” (Ștefănescu, 2016, f. p.). Prin urmare, cursul normal al vieții poate fi prejudiciat de înseși primenirile sociale, cu toate beneficiile pe care le implică acestea.

Schimbarea traumatizantă, chiar dacă este progresivă, așteptată, are consecințe nefavorabile asupra societății. Ea înseamnă anomie, dislocare, închitate, nesiguranță, comportamente și mentalități paradoxale, degringoladă, nostalgie după timpurile vechi, distorsionare a normelor și valorilor etc.

E necesar de semnalat că tranziția este o experiență trăită la nivel de colectivitate, dar și o experiență individuală. Costurile sociale, de cele mai multe ori inevitabile, pe care le solicită, au repercusiuni nu numai la nivel macrosocial. Ele afectează destine umane individualizate, cu problemele și dramele lor specifice. Are de suferit nu numai societatea în ansamblul ei, ci și – cu unele excepții – fiecare individ în parte.

Astăzi, încercând o analiză a celor trei decenii de după căderea regimului totalitar și a vremurilor de tranziție spre o viață mai bună, trăim amara concluzie că încă nu am învățat democrația. Ne-am împotmolit la jumătate de drum, cantonând în „prezentul unei tranziții în mizerie, confuzie și umilință” (Norman Manea). Efectele negative ale procesului tranzitoriu nu dau semne să se consume. Continuăm să trăim într-o societate marcată de sărăcie, șomaj, închitate socială, migrație masivă și o mulțime de crize.

În literatură, reflexul acestui fenomen al simptomelor tranziției și impactul lor asupra imaginarului și psihicului colectiv își găsește expresia cea mai reușită la nivel de personaj literar, așa cum am exemplificat mai sus prin referirea la unul din personajele romanului *Raiul găinilor*.

Vom încheia menționând că demersul nostru de investigare va continua cu explorări în universul lui *homo fictus* al tranziției, efectuate anume prin prisma acestor „efecte secundare” semnalate, urmărind realizarea scopului pe care ni l-am propus în cadrul proiectului de cercetare: elaborarea unei tipologii a personajelor ce întruchipează destine emblematice pentru perioada de tranziție.

Referințe bibliografice:

1. ANIȚOI, Galina. Paradoxurile tranziției. Personajele lui Dan Lungu, Iulian Ciocan și Dumitru Crudu între nostalgie și schimbare. În: *Philologia*. 2021, nr. 2, p. 45-53.
2. CAPCELEA, Valeriu. *Tranziția moldovenească: fazele, elementele structurale, dimensiunile, paradoxurile, eșecurile și avatarurile ei*. Chișinău: Arc, 2012.

3. HOFFMAN, Oscar. Costurile sociale și (sau) costurile erorilor în procesul tranziției în România. În: *Revistă Română de Sociologie*. 2000, nr. 1-2, p. 31-36.
4. LUNGU, Dan. *Raiul găinilor: fals roman de zvonuri și mistere*. Iași: Polirom, 2007.
5. PLEȘU, Andrei. *Chipuri și măști ale tranziției*. București: Humanitas, 1996.
6. RUSU, Daniela. Teorii ale schimbării sociale din societățile postcomuniste din Estul Europei. În: *Analele Universității Dunărea de Jos Galați, fasc. XX, Sociologie*. 2008, nr. 3, p. 148-176.
7. SACA, Victor. *Interese politice și relații politice: dimensiuni tranzitorii*. Chișinău: CE USM, 2001.
8. SIMUȚ, Ion. *Critica de tranziție*. Cluj-Napoca, 1996.
9. ȘLEAHTIȚCHI, Mihai. Despre omul modular, cu simpatie și multă speranță. În: Mihai Șleahțiți (coordonator). *Anatomia societății posttotalitare*. Chișinău: Editura „TEHNICA-INFO”, 2002.
10. ȘTEFĂNESCU, Bogdan. Viză respinsă. Anevoioasele călătorii teoretice dintre lumea postcolonială și cea postcomunistă. În: Oana Fotache, Magda Răduță, Adrian Tudurachi (editori). *Dus-întors. Rute ale teoriei literare în postmodernitate*. București: Humanitas, 2016. [online] Disponibil: https://books.google.md/books?id=Y8S5DAAAQBAJ&pg=PT105&lpg=PT105&dq=traum%C4%83+cultural%C4%83&source=bl&ots=kC1bjTmKYG&sig=ACfU3U1j1SQFd0asaUYd_cXCvhOeqOV8EA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjQzLqTuovpAhVN_CoKHXLXAmwQ6AEwAHoECAoQAQ#v=onepage&q=traum%C4%83%20cultural%C4%83&f=false [citat 29.10.2021].

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC.